

**Натисніть тут, щоб
купити книгу на сайті
або замовляйте за телефоном:
(0352) 51-97-97, (067) 350-18-70,
(066) 727-17-62**

Розділ 1

ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ І ОСОБИСТІСТЬ ПЕДАГОГА

ТЕМА 1. ОСОБЛИВОСТІ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У Давньому Вавилоні, Єгипті, Сирії “пайдагогос” найчастіше були жерці, а в Давній Греції — найрозумніші, найталановитіші вільнонаймані громадяни: педономи, педотриби, дидаסקали, педагоги. У Давньому Римі цю роботу доручали державним чиновникам, які добре оволоділи науками, багато мандрували, знали мови, культуру і звичаї різних народів.

Першим педагогом, який отримував платню з імператорської казни Римської імперії, був учитель ораторів першого століття **Марк Фабій Квінтіліан**. Він відкрив у Римі власну школу риторики, яка згодом стала державною.

За часів середньовіччя педагогічною діяльністю займалися переважно священники, ченці, однак у міських школах та університетах — дедалі частіше люди зі спеціальною освітою.

У Київській Русі педагогів називали “майстрами”. Упродовж багатьох століть тут не існувало спеціальних навчальних закладів для підготовки вчителів. Ними були і дяки з піддячими, і священнослужителі, і мандрівні дидаסקали — “школярі-книжники”. Відомості про те, як ставились до них, містить “Слово о том, яко не забивати учителей своих” **Кирила Туровського**: “Если й научился от простого человека, не от иерея, то держи в своем сердце и уме память о нем до исхода души своей... Непомыщие же, откуда добро познали, те подобни голодному и измешашему зимой псу, которого согрели и накормили, а он начал лаять на согрешшего й накормившего его”.¹

Історія української школи і педагогіки засвідчує, що багато видатних людей України були причетними до учительської діяльності і чесно служили педагогічній справі. Так, відома діячка народної освіти **Христина Данилівна Алчевська** (1841–1920) працювала в Харківській недільній школі для жінок, написала ряд методичних праць з питань навчання дорослих (“*Книга для дорослих*”, “*Що читати народові?*” та ін.).

Понад 50 років життя віддав педагогічній діяльності **Тимофій Григорович Лубенець** (1855–1936), працюючи вчителем на Чернігівщині і Поділлі, а також у навчальних закладах Києва. Він написав і видав понад 30 підручників для учнів початкових шкіл і методичних посібників для вчителів.

¹ Кравець В.П. Історія української школи і педагогіки. — Тернопіль, 1994. — С. 22.

Визначний український письменник **Степан Васильович Васильченко** (1870–1932) після закінчення в 1898 році Коростишівської гімназії учителював у Київській та Полтавській губерніях. У 20–30-х роках працював завідувачем і вихователем дитячого будинку в Києві, викладачем української мови і літератури в Київській середній школі ім. І. Франка.

Не можна не згадати видатного педагога **Антон Семеновича Макаренка** (1888–1939), який увійшов у класику сучасної педагогіки як засновник теорії і методики виховання в дусі колективізму. Практичний досвід виховання неповнолітніх правопорушників в умовах спеціального виховного закладу яскраво описано в його художніх творах — *“Прапори на баштах”* і *“Педагогічна поема”*.

З 1946 року до останніх днів свого життя працював директором Павлівської середньої школи на Кіровоградщині видатний український педагог **Василь Олександрович Сухомлинський** (1918–1970). Він написав багато книжок з проблем навчання та виховання учнів, а також художніх творів для дітей. Його праці, сповнені високого гуманізму, великої любові і поваги до учнів, знайшли широке визнання у світовій педагогічній теорії і практиці, стали неоціненним скарбом для української національної школи і педагогіки.

Праця — діяльність людини, спрямована на перетворення і освоєння природних і соціальних сил з метою задоволення потреб, в результаті якої створюються матеріальні і духовні цінності, формується сама людина. Процес праці складається з трудової діяльності, предмета праці і знарядь праці.

Кожен вид трудової діяльності вимагає від її виконавців відповідної **професії** (від лат. *professio* — спеціальність, офіційно визнане заняття). Для успішного виконання професійної діяльності необхідна певна підготовка — оволодіння професійними знаннями, уміннями, навичками, що здійснюється через відповідні професійні навчальні заклади.

Розглянуті загальні особливості праці властиві і трудовій діяльності педагога. Але вона вирізняється специфічними особливостями, які впливають з того, що педагог працює з живою істотою, формує її як особистість.

Педагогічна діяльність (праця) — особливий вид суспільно корисної діяльності дорослих людей, свідомо спрямованої на підготовку підростаючого покоління до життя відповідно до економічних, політичних, моральних, естетичних цілей. Вона передбачає цілеспрямовану діяльність дорослих — батьків, учителів, школи та інших виховних установ, спрямовану на здійснення керівництва процесом виховання дітей.

Педагогічна діяльність включає в себе такі компоненти:

а) **цілеспрямована діяльність** — навчання і виховання підростаючого покоління, формування у нього певних людських якостей;

ТЕМА 2. ПЕДАГОГІЧНЕ СПІЛКУВАННЯ

Ефективність виховного впливу педагога на учнів вирішальним чином залежить від мистецтва педагогічного спілкування, від стилю взаємовідносин між вихователем і вихованцями. ¹ “Для мене у моїй практиці, як і для вас, багатьох досвідчених учителів, — писав А. Макаренко, — такі “дрібниці” стали вирішальними, як стояти, як сидіти, як піднятися зі стільця із-за столу, як підвищити голос, посміхнутись, як подивитися. Нас цьому ніхто не вчив, а цьому можна і треба вчити і в цьому є і повинна бути велика майстерність”. ²

Оскільки педагог не просто спілкується з дітьми, а спілкується професійно, у його взаємовідносинах з ними немає дрібниць — працює все: погляд, рух очей, жест і т. д.

Спілкування з дітьми вимагає постійної творчості, адже на кожному уроці чи виховному заході вчителю доводиться стикатися з різноманітними мікропедагогічними ситуаціями, суперечностями, конфліктами, проблемами, які вимагають свого вирішення саме в організації спілкування з дітьми.

Творчість у спілкуванні проявляється, передусім, в умінні передавати інформацію — точно орієнтувати її на співрозмовника, знаходити яскраві образні вирази. Без цього учням стає нецікаво, їх охоплює нудьга. Творчість проявляється і в організації взаємовідносин з дітьми: адже саме взаємовідносини нерідко впливають на ставлення учнів і до навчального предмета, і до школи, і до класу. Це вимагає від педагога будувати систему взаємовідносин з учнем з урахуванням особливостей його особистості, загального психологічного контексту і специфіки власної педагогічної індивідуальності. Ще одним аспектом творчості вчителя під час спілкування є творчість у процесі саморегуляції: мистецтво керувати власним психологічним станом, долати різні психологічні бар’єри, викликати творче самопочуття, уміти бути завжди життєрадісним і оптимістичним.

Підготовку до педагогічного спілкування на уроці, виховному заході чи індивідуальних контактах слід розглядати як певну систему. **Першим етапом педагогічного спілкування є моделювання спілкування**, тісно пов’язане зі змістовими і методичними компонентами майбутнього уроку чи виховного заходу. Мається на увазі, що поруч з підбором змісту навчального чи виховного матеріалу, методів навчання і виховання важливо продумати і спрогнозувати і методику спілкування з класом. При цьому слід мати на увазі, що цей аспект може істотно позначитись і на методах навчання та виховання, тому під час

¹ У підготовці цього параграфу використано матеріали посібника “Введение в специальность” /Под ред. Л.И. Рувинского. — М.: Просвещение, 1988. — С. 102–143.

² Див.: Макаренко А.С. Соч.: В 7-ми т. — М., 1958. — Т. 5. — С. 234.

продумування і вибудови матеріалу бесіди, не менш важливо забезпечити необхідну соціально-психологічну атмосферу, яка б сприяла розвитку творчої ініціативи учнів.

Найскладнішим етапом педагогічного спілкування є **організація безпосереднього спілкування з класом**, особливо на початковому етапі взаємодії з ним. Досвід і дослідження переконують, що в цьому плані можна використати стійкі і перевірені способи завоювання ініціативи у спілкуванні, зокрема:

- оперативність в організації первинного контакту з класом;
- оперативний перехід від організаційних процедур (вітання, посадка і т. п.) до ділового та особистісного спілкування;
- відсутність проміжних зон між організаційними і змістовими аспектами початку взаємодії;
- оперативне досягнення соціально-психологічної єдності з класом, формування почуття “ми”;
- введення особистісних аспектів у взаємодію з дітьми;
- подолання стереотипних і ситуативних негативних установок на окремих учнів;
- організація цілісного контакту з усім класом;
- постановка завдань і запитань, які на початковому моменті взаємодії здатні мобілізувати колектив;
- скорочення переліку забороняючих педагогічних вимог і розширення позитивно зорієнтованих педагогічних вимог;
- забезпечення зовнішнього комунікативного вигляду: охайність, підтягнутість, зібраність, активність, доброзичливість і т. п.;
- реалізація мовних і невербальних засобів взаємодії, активне включення міміки, мікроміміки, контакту очима і т. д.;
- уміння “транслявати” в клас власну прихильність до дітей, дружельюбність;
- постановка яскравих, привабливих цілей діяльності і показ шляхів їх досягнення;
- прояв розуміння ситуативного внутрішнього настрою учнів, врахування його і передача учням;
- досягнення загального і ситуативного взаєморозуміння, яке формує в учнів потребу взаємодії з учителем.

Третій етап — управління спілкуванням. Під час організації спілкування на уроці важливо точно орієнтувати спілкування на клас або на конкретного учня, відобразити в навчальному матеріалі власне ставлення до того, про що йдеться, підбирати форми передачі інформації, мовні засоби і створювати ситуації спілкування, що впливають з педагогічних завдань, передбачати

реагування класу і окремих учнів, конкретизувати навчально-виховну інформацію по ходу спілкування, пристосовувати її до змінюваних ситуацій педагогічного процесу, враховувати індивідуальні особливості учнів. Значної уваги при педагогічному спілкуванні вимагають учні, яким важче дається навчання. Учителі часто не усвідомлюють того, що до таких учнів вони ставляться недобррозичливо. Відомий психолог А. Леонтьєв зауважив окремі помилки у спілкуванні вчителів з “поганими” учнями:

1. Він дає “поганому” учню менше часу на відповідь, ніж “хорошому”, тобто не дає йому подумати.
2. Коли дано неправильну відповідь, він не повторює запитання, не пропонує підказки, а тут же запитує іншого або сам дає правильну відповідь.
3. Він “ліберальничає”, позитивно оцінює неправильну відповідь.
4. Водночас він частіше сварить “поганого” учня за неправильну відповідь.
5. Відповідно рідше хвалить за правильну.
6. Прагне не реагувати на відповідь “поганого”, викликає іншого, не помічаючи піднятої руки.
7. Рідше усміхається, менше дивиться в очі “поганому”, ніж “хорошому”.
8. Рідше викликає, інколи взагалі не працює з ним на уроці. Зрозуміло, що таких помилок не можна допускати у своїй навчально-виховній діяльності.

Четвертий етап педагогічного спілкування — аналіз здійснення спілкування. Педагог повинен виявити і слабкі сторони спілкування, осмислити, в якій мірі він задоволений процесом взаємодії з учнями, уявити їх відчуття від минулої зустрічі і спланувати систему майбутнього спілкування з колективом з урахуванням внесення необхідних коректив. Щоб процес спілкування з учнями проходив ефективно і відповідав тим змінам, які відбуваються у психічному стані дітей, необхідно:

- бути уважними до партнерів по спілкуванню;
- розвивати комунікативну пам’ять (необхідно пам’ятати тональність спілкування з класом або окремими школярами, до якої вони звикли);
- розвивати власну спостережливість у спілкуванні з дітьми;
- прагнути завжди передбачати реагування співбесідника;
- уміти аналізувати зовнішню поведінку учнів: пози, жести, міміку, експресію;
- вчитися сприймати і правильно інтерпретувати “психічні сигнали” за зовнішнім рисунком поведінки дітей;
- у процесі спілкування постійно думати про тих, з ким спілкуєтесь.

Ці загальні рекомендації потрібно завжди мати на увазі, коли йдеться про педагогічну роботу з дітьми.

Для практичної організації педагогічного спілкування важливо збагнути загальну логіку і “технологію” безпосередньої взаємодії. Розпочинається

спілкування педагога з учнями в момент його приходу у клас. Передусім він відновлює в комунікативній пам'яті попередні особливості спілкування в даному колективі; по-друге, установка нової ситуації спілкування і її оперативне співвіднесення як з попередньою ситуацією, так і з запланованою раніше власною моделлю взаємодії; по-третє, уточнення стилю, системи і особливостей майбутньої поведінки. Без цієї орієнтовної стадії діяти далі важко.

Для початку взаємодії з дітьми потрібно вирішити ще одне важливе комунікативне завдання — привернути до себе увагу об'єкта спілкування.

Для цього використовують різноманітні прийоми: вербальне звернення до класу, пауза, проходження по класу, розвішування наочності, запис на дошці. Значні можливості зосередження уваги класу має жест, емоційна насиченість якого приковує увагу слухачів.

Важливу роль у процесі організації педагогічного спілкування має стадія, яку К. Станіславський назвав “зондуванням душі об'єкта”. Саме на цій стадії відбувається швидко підсумкове коректування й уточнення наперед продуманих прийомів спілкування відповідно до стану класу і сьогоdnішніх можливостей сприймання матеріалу учнями. На цій стадії важливо правильно сприймати особистість об'єкта майбутнього спілкування, розуміти учнів. По-перше, правильне розуміння вчителем дітей забезпечує творчу роботу педагога, яка підтримується точним пізнанням особистості учня. По-друге, правильне розуміння особистості учня сприяє більш ефективному формуванню колективу у позитивних міжособистісних стосунках. По-третє, саме за умови точного й адекватного взаєморозуміння можлива успішна реалізація навчальної діяльності.

Наступна стадія педагогічного спілкування — вербальне спілкування, виклад учителем навчального матеріалу. Виразна яскрава мова, точність, дієвість визначень, здатність викликати образне бачення викладеного матеріалу — все це особливо необхідне для вчителя будь-якого навчального предмета. Слово вчителя повинне впливати на почуття і свідомість, стимулювати мислення, уяву, викликати потребу пошукової діяльності. Ця стадія спілкування має бути пройнята яскраво вираженим ставленням педагога до того, про що йдеться.

І насамкінець — ще одна **стадія педагогічного спілкування з дітьми: зворотний зв'язок**, який здійснюється як у плані змістовому, так і в емоційному. Зворотний зв'язок — неодмінний компонент будь-якого процесу спілкування, а в педагогічному процесі він має принциповий, професійний характер. Зворотний зв'язок у спілкуванні допомагає визначити рівень засвоєння навчального матеріалу, виявити психологічний клімат, настрої дітей, їх готовність до взаємодії і т. п. У цілому зворотний зв'язок у педагогічному спілкуванні — необхідна умова його ефективності.

Для складання плану прочитаного:

1. Умовно розділіть текст на частини, кожна з яких має конкретне повідомлення.
2. Коротко сформулюйте зміст кожної частини тексту, визначивши головну думку.
3. Продумайте порядок виділення частин тексту і зв'язок між ними.
4. Позначте пункти тексту назвами.
5. Пам'ятайте: складання плану допоможе вам у роботі з текстом параграфа, теми, розділу.

Додаток Ж

Опис ігрових вправ, орієнтованих на формування комунікативної культури.

1. **“Інтерв'ю”**. Всі бажаючі по черзі беруть у когось інтерв'ю, з'ясовуючи для себе якусь сторону характеру цієї людини чи спрямованість її інтересів, бажань, сподівань тощо. Технологія проведення інтерв'ю знадобиться студентам при знайомстві зі школярами у майбутній роботі з ними.

2. **“Думки”**. Всі по черзі називають у кожної людини одну, але кращу з точки зору кожного, рису. В результаті виходить приваблива характеристика.

3. **“Бачення інших”**. Це — ігри на уважність один до одного. Їх варіанти:
а) один учасник сідає спиною до аудиторії; він повинен детально описати зовнішній вигляд когось із присутніх — елементи одягу, зачіски, взуття тощо;
б) викликається один з учасників; усі разом повинні відновити послідовність його поведінки, настрою, висловлювань від початку гри до даного моменту.

4. **“Стратегія в діалозі”**. Ці ігрові вправи спрямовані на тренування вербального спілкування — уміння говорити і слухати іншого. Наприклад:

а) двоє з групи отримують таємно від аудиторії і один від одного завдання: перший — підтримувати діалог у своїй звичній манері, другий — за будь-яку ціну втримати лідерство у процесі діалогу (обговорення фільму, якоїсь події тощо); стратегія діалогу обговорюється спільно з усіма;

б) все те ж саме, але другий партнер отримує протилежне завдання: примусити напарника бути лідером розмови;

в) обидва отримують завдання вести діалог на повну силу; один стверджує якусь думку, а інший — повинен спочатку дослівно повторити, як він зрозумів її, а потім — висловити свою. І навпаки. Бажано, щоб хтось із учасників фіксував кількість спотворень кожним партнером у передачі слів свого

співрозмовника. Повторюючи цю гру постійно, учасники побачать, як змінюватиметься їхня манера розмов і поза грою, у природному спілкуванні.

5. “Маска здивування”. Виконується сидячи чи стоячи, краще перед дзеркалом. Одночасно з повільним видихуванням підняти брови, як це робить здивована людина. На вільному видиху опустити брови.

6. “Маска гніву”. Нахмурити брови, стиснути губи, роздути крила носа. М’язеве зусилля наращується поступово, одночасно з повільним видихуванням. Під час вільного видиху м’язи звільняються від напруження.

7. “Маска сміху”. Повільно вдихнути. Кутики рота максимально підняти вгору, очі примружити, рот привідкрити, оголюючи зуби (між верхніми і нижніми повинні поміститися два пальці). Затримати дихання. Тепер швидко видихнути і розслабити м’язи обличчя.

8. Вправа для кругових м’язів очей. Виконується сидячи. На повільному вдихові опустити верхні повіки: спочатку м’яко, потім — з наростаючим зусиллям. Після цього очі сильно примружити. Вправа для обох очей одночасно. Варіант — для кожного ока по чергово.

9. “Маска трубача”. Виконуючи вправу, потрібно не тільки роздувати щоки, але й напружувати м’язи. Рот стиснутий, круговий м’яз рота — напружений.

10. “Маска буркотуна”. Кутики рота опустити, рот стиснути, м’язи підборіддя напружені.

Зміст

ПЕРЕДМОВА	3
Розділ 1. Педагогічна діяльність і особистість педагога	4
Тема 1. Особливості педагогічної діяльності	4
Тема 2. Вимоги до особистості учителя	14
Розділ II. Загальноосвітній навчальний заклад як основне місце професійної діяльності майбутнього вчителя.	28
Тема 1. Загальна характеристика середнього загальноосвітнього навчального закладу	28
Тема 2. Особливості особистості школяра, його права і обов'язки	34
Розділ III. Зміст і організація навчального процесу у вищому педагогічному навчальному закладі	41
Тема 1. Зміст підготовки майбутнього вчителя	41
Тема 2. Організація навчального процесу у вищому педагогічному навчальному закладі	46
Тема 3. Система контролю та оцінювання знань, умінь і навичок студентів .	56
Розділ IV. Педагогічна практика студентів і педагогічне спілкування	61
Тема 1. Педагогічна практика студентів	61
Тема 2. Педагогічне спілкування	75
Розділ V. Самостійна робота студентів у системі підготовки до педагогічної діяльності	84
Тема 1. Майбутній педагог: загальна характеристика, права та обов'язки	84
Тема 2. Самостійна робота студента	92
Тема 3. Організація професійного самовиховання майбутніх педагогів	103
Розділ VI. Система освіти в Україні	113
Тема 1. Принципи побудови системи освіти України	113
Тема 2. Характеристика основних типів навчальних закладів системи освіти ..	115
Тема 3. Освітні та освітньо-кваліфікаційні рівні.	119
Додатки	121